

Reminiscere — Emlékezz, Uram, irgalmadra! Hangzott a zsoltár, hangzik az előttünk álló vasárnap introitusa. A kananeus asszony is emlékeztette az Urat: nem a saját jogaira, hanem az Úr irgalmára. Az asszony tudta, Jézusnak igaza van, tudta, hogy joggal, igazsággal itt nem ér el semmit. Jézus irgalmára, szeretetére apellált. A felejteti tudó Isten —mi lenne velünk ha nem tudna, nem lenne hajlandó felejteti!— nem felejteti irgalmát és kegyelmét. Erre emlékezteti a kananeus asszony a názáreti Mestert, erre emlékezteti böjt első harmadában Urát az egyház. Emlékezz meg, Uram, irgalmadról! Mert az a mi egyetlen reménységünk.

Az asszony azonban nem önmagának kér. Nem önmagáért kiált, erőszakoskodik. A lányáért jár közben. Minden könyörgés —az otthon csendjében és a liturgia közösségében— innen veheti a mintát. Az önző közösséget és az önzésre hajlamos egyéni imádkozót neveli ez a történet: lehet, szabad, kell másokért könyörögni. Kitartóan, Isten előtt másokért küzdő bátorsággal lehet, érdemes az eget ostromolni.

A világot, az egyházat, a mi személyes életünket gyötrő gonosz lélek ellen egyetlen orvosság van. A gyógyító Jézusi szeretet. Nem kell szégyellni, hogy a XXI. század embere is kénytelen ördögről, gonosz erőkről, hatalmakról beszélni. Jelenlétük tény, szomorú valóság. Annál nagyobb evangélium, hogy a XXI. század elején is megtapasztalható módon feltámadt, hatalmas, az ördög munkáját is lerontani tudó Urunk van.

A határokat átlépő, a segélykiáltásunkra figyelő, az irgalmára emlékező, szeretetét valóságosan gyakorló Jézussal való találkozásra készülünk a kenyérben és a borban. A nagy titok valósággá válhat. A vele való közösségben gyógyul életünk, gyógyulhat a környezetünk. Áldott, aki az Úr nevében jön!

Hafenschér Károly

(Elhangzott a VI. Magyar Egyházzenei Kongresszuson, Szegeden, 2003. március 14-én, a szegedi református templomban tartott evangélikus ágendás istentiszteleten)

Dobszay László

Jánossy Lajos, a liturgus és kora

Nagy és egyúttal némileg félelmetes megtiszteltetés az Evangélikus Teológiai Akadémia meghívása, hogy Jánossy Lajos születésének évfordulóján ily nagy tudású teológusok színe előtt tartsak előadást liturgikai témáról. Úgy lenne illő, hogy Jánossy Lajos írásait és működését méltassam, de tudom, hogy erről nálam illetékesebbek fognak szólni. Talán hasznos lesz azonban, ha a nagy érdemű liturgus tevékenységének, mondjuk így, kontextusát próbálom felidézni.

Semmit sem von le ugyanis Jánossy érdeméből, ha tudjuk, hogy a liturgiai megújulásért vívott küzdelme egy országokat és felekezeteket magába foglaló, több évtizedes, és ma éppoly időszerű folyamat része.

Látni fogjuk azt is, hogy a liturgiai reform egy olyan vallási megújulás része és egyben ihletője, mely a teológia és a lelkiiség számos rétegét áthatotta, sőt összhangban van az általános emberi kultúra védelmét vagy éppen újjáépítését szolgáló erőfeszítésekkel.

Legkorábban talán az anglikán egyházban indult ez a megújulás, még a XIX. század közepén. Téved, aki azt gondolja, hogy az angoloknak könnyű, hisz elegendő fenntartani a sok évszázados hagyományt. Valójában ezt a hagyományt romjaiból építették újjá 150 évvel ezelőtt, és szinte minden templom meg tudja mondani, kik voltak, akik 100 vagy 50 vagy éppen 20 évvel ezelőtt új és új lendületet adtak a liturgikus életnek.

A katolikusoknál is a XIX. század második felétől támadt nagy egyéniségek és buzgó közösségek emelték fel a liturgiát a hanyatlásból. Gueranger, a Woltertestvérek, X. Pius pápa, a beuroni és Maria Laach-i bencések, Guardini, Casel és mások imádkoztak, elmélkedtek és dolgoztak az igazi liturgikus szellemhez való visszatérésért.

Párhuzamosan haladt velük a lutheránus és kálvinista egyházak liturgiai megújulása; itt élő minták serkentették a kibontakozást, noha a szétagoltság bizonyára nehezítette is azt. Mindenesetre a XX. század kezdete óta folyamatos az elmélkedés, mely a megújulás teológiai és történeti mozzanatait boncolja, bírálja a korábbi időszak egyoldalúságait, elmélyíti a szentségi teológiát, felfedezi bizonyos formák jelentőségét, s végül javaslatokat tesz az istentiszteleti elemek reformjára, de a „reform” szónak nem változtatás, hanem helyreállítás értelmében. A neveket, könyveket, élő liturgiai műhelyeket Önök nálam jobban elsorolhatják. Egy dolgot érdemes azonban ehhez hozzátenni. A tudatos szándékoktól függetlenül itt az „ökumené” más, a köznapi gondolatot meghaladó távlatai tárultak fel. A liturgikus ökumené (vagyis egyirányú haladás) nem egyszerűen békülékenységi gesztus, hanem a közös őcegyházi örökség jelentőségének felismeréséből fakad. Észre kellett vennie minden felekezetnek, hogy nemcsak a szétválás óta megtermett kegyelmi gyümölcsöket kell egymással megosztaniuk, hanem még sokkal inkább visszameghódítaniuk és sajátjukká kebelezniük a szétválás előtti, az első keresztény századokra visszamenő ősfarmákat. Erre az őskeresztény örökségre hivatkoztak a katolikus liturgikus teológia nagyjai is anélkül, hogy az azóta eltelt századok termését lebecsülték volna. Ahogy Casel mondta: az őcegyházban a Krisztushoz való időbeli közelség ihletését érezték meg, s benne az Egyház örök krisztusi mintáját pillantották meg. És ugyanígy, nem a mozgalmi ökumenizmus vezette azokat a lutheránus szerzőket, akik oly sokat tettek a liturgia két pillérjét alkotó eucharisztikus és zsoltározó istentisztelet helyreállításáért, hanem egyszerűen a keresztény ősfarmákat és az általuk közvetített tartalmakat akarták megeleveníteni.

A liturgikus megújulásnak azért kellett mozgalom-szerűen jelentkeznie (ami végső elemzésben abszurdum, hiszen az egyháznak természetes életmódja a liturgia), mert valami bajt ismertek fel, mely maga-magától nem fog kijavulni. Ez a mozgalom visszahatás volt a XVIII–XIX. század vallási torzulásaira: valamennyien úgy érezték, hogy a helyreállított liturgia a vallási élet egészére lesz gyógyító hatással. Néhány pontban szeretném most felsorolni a liturgia olyan jellemvonásait, melyek ezt az igényt igazolják.

A felvilágosodás nemcsak kívülről kezdte ki a vallást, hanem abba be is hatolt. Mivel ott nem tagadhatta ki a természetfölöttit, annak igyekezett szimbolikus jelentőséget tulajdonítani, azt átértelmezni vagy egyszerűen elhallgatni. E naturalista vallásossággal szemben a liturgia nagy témái: a személyes Isten léte, a Szentháromság valósága, a bűn és a bűnbeesés, Krisztus kettős természete, a bűnökért engesztelő keresztáldozat, a feltámadás és a mennybemenetel, a halhatatlan lélek és a testnek feltámadása, a kegyelem ténye és a kegyelem közvetítése a szentségek jelei által. Ezekről is lehet úgy prédikálni, mintha költői kifejezések lennének, vagy csupán segédtetelek az emberi nehézségek megoldásához. De a liturgia nem így beszél róluk. A liturgia állítja ezek teljes valóságát, sőt azt, hogy ezek az elsődleges valóságok. A liturgia tényleges elfogadása és átélése lehetetlen hit nélkül. Mégpedig nem egyszerűen hívő bizalom, hanem azzal együtt tételes hit szükséges hozzá. A liturgia szinte minden szentség előtt elmondhatja az Apostoli Hitvallást, s ezzel azt is mondja az embernek, hogy a liturgia történéseit csak az Apostoli Hitvallás összefüggésében élhetjük át. A liturgia megújításával tehát a hit természetfölötti igazságaival való kapcsolat is megelevenedik, a liturgia a naturalizmus puhányságával szemben megalkuvás nélkül állítja, s mi több, elimádkoztatja a természetfölötti rendet.

A dolog másik oldala, hogy a XVIII–XIX. század az embert állította a vallás központjába. A vallás mintegy az ember tapasztalataiból nő ki, benne az ember keresi útját valami magasabb felé, hogy ezzel jobban kiteljesíthesse önmagát. Az igazi liturgia teocentrikus és krisztocentrikus. Ahogy létünk Istentől indul ki, úgy üdvösségünk is tőle származik, az ő műve. Sőt ezen túlmenően: a liturgia nemcsak Istentől adott eszköz az ember megnemesítésére, hanem elsősorban Istentől adott mód az ő megdicsőítésére. A liturgia elsősorban Istennek és az ő nagy dolgainak megismerése, imádása, szemlélése. A megismerésnek, imádnak, szemlélődésnek helyes módja a liturgia szellemében az, hogy szerelmes tekintettel csak őrá figyelünk, nem várunk magunknak semmi hasznot, semmi tanulságot, semmi élményt. Ha ez így van, akkor a liturgia szinte észrevétlenül megadja mindazt, amit nem ragadtunk erőszakkal magunkhoz: a tanulságot, a lelki hasznot, az élményt is. De erre is áll a krisztusi törvény: „aki meg akarja menteni életét, elveszíti azt, aki pedig elveszíti az életét értem, megmenti azt”. (Lk 9,24; vö. Mt 10,39; Mk 8,35; Lk 17,33; Lk 17,33; Jn 12,25). A liturgia az a hely, ahol el kell felejtkezni magunkról. A liturgikus írók a 49. zsoltárra utalnak ebben az összefüggésben: „Sacrificium laudis honorificabit me, et *illic* iter, quo ostendam illi salutare meum.” Amit tanácsként úgy fogalmazhatunk: te csak

azzal törődj, hogy tiszteletemre bemutasd a dicséret áldozatát, majd az én dolgom lesz az, hogy éppen eközben megmutassam neked az én üdvösségemet.

Az újkori vallástörténet —egyebek között— az irányzatokra széttagolódo valóságosságra kora. A liturgiától teljesen idegen a vallási izmusok világa. Hadd idézzem itt Robert Taftot: „Az objektív egyházi buzgóság (vagyis a liturgia) nem mindenestől bűnbánati, nem mindenestől eucharisztikus, nem mindenestől máriás, nem mindenestül Krisztus szenvedésére irányuló, sőt nem is egyszerűen krisztologikus vagy szentháromságos, hanem mindezeknek kiegyensúlyozott szintézise.” A liturgia nem tűri meg, hogy valamely izmus fogságba ejtse. Mindig az egyetlen lényegesre, egyúttal mindig az egyetlenre irányítja figyelmünket. Taft idézi Daniélou szavait is: „A keresztény hitnek csak egyetlen tárgya van: Krisztus halálának és feltámadásának misztériuma. Ámde ez az egyetlen misztérium többféle létmódban áll fenn ... A keresztény kultúra egésze abban él, hogy megragadja a Biblia és a liturgia, az evangélium és az eszkatológia, a misztika és a liturgia közti kapcsolatot. Ennek a módszernek a Bibliára való alkalmazását hívjuk exegézisnek, a liturgiára való alkalmazását hívjuk misztagógiának. Ez nem más, mint hogy a rítusokban Krisztus misztériumát olvassuk, a szimbólumok fátyla alatt ezt a láthatatlan valóságot szemléljük.”

A liturgia felé fordulás egyben elfordulás a vallási szubjektívizmustól az objektív felé. Ez egyáltalán nem jelenti a szubjektum, a lélek mélyén folyó istentisztelet megvetését. Sőt, a liturgikus lelkiségnek a lélek odaadásában kell gyümölcsöket teremnie. De az „anima” (melyet nem véletlenül használunk mindig nőnemű formájában) itt befogadó. És ezt értsük nagyon is megfoghatóan! Úgy, ahogy Nursiai Benedek mondja: „Mens concordet voci”; vagyis amit a szavunk mond, azzal egyezzen elménk! Vagyis az igazi liturgia nem azt mondja ki, amit az egyéni vagy közösségi elmében jelen van, hanem azt mondja ki, amit az Egyház velünk kimondat. „Vocis ministerio”, a hang szolgálatával ez az objektív tartalom szólal meg. S ehhez alkalmazkodik az elme. Szent Gertrúd azért imádkozott, hogy „devotio ipsius concordet cum officiis ecclesiae”, vagyis hogy az ő egyéni buzgósága egybecsengjen az egyház rítusaival. Ahogy Taft mondja: ez a rítus „a biztos vezető az egyetlen helyes úton”.

Ez a viszony az egyén vagy közösség és a liturgia között lélektanilag is fennáll. A liturgia nem az alkotó akarat terepe, hanem az éltető befogadása. A liturgia orvosság a voluntarista vallásosság ellen. Ezt a voluntarizmust ítéli el az ószövetség „adinventio”-ként, amit magyarra pongyolán talán a „kitaláció” szóval fordíthatnánk. Ezért a legnagyobb merénylet a liturgia ellen, ha őt magát is az adinventio terepévé teszik. A liturgiát nem mi csináljuk, hanem az van, s mi részt vehetünk benne legjobb erőink: értelmünk, buzgalmunk, hangunk, testünk szolgálatra adásával. Az elmúlt évek egyik legbosszantóbb „szlogenje” volt, hogy nem az ember van a liturgiáért, hanem a liturgia az emberért. Mert a liturgia csak akkor lehet az emberért, ha az ember a liturgiát a liturgiáért szolgálja; éppúgy, ahogy Bachot teljes odaadással kell játszani és hallgatni,

s akkor lesz Bach a mi javunkra. Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy az ilyen liturgia szabadulást kínál a mai ember egyik kínzó komplexusától is: úgy érzi, hogy tőle állandóan elvárnak valamit, neki állandóan produkálnia kell magát; a liturgia megadja azt az ajándékot, hogy vitethetjük vele magunkat, s az alapvető jó szándékon és odaadáson kívül nem követelnek tőlünk mást —mondjam durvábban?—: békén hagynak minket.

Guardini híres könyvének, a *Geist der Liturgie*-nak sokszor idézett fejezet-címe: A *logosz* elsőbbsége az *éthos* fölött a liturgiában. A barokk és a felvilágosodás korának ma is élő öröksége a vallás elmoralizálása. Ez behatolhat magába a liturgiába és liturgikus homiletikába is, amikor a benne ünnepeelt hittényeket úgy használják, mint ugrópontokat a morális intések megalapozására. Profán szóval: az isteni misztériumok olyan vállfák, melyekre vacak zakóinkat akasztjuk. Nem azt mondjuk persze ezzel, hogy az embernek nem tetteivel kellene megmutatnia szeretetét Isten iránt, hiszen erre búcsúbeszédében az Úr tanított. De a liturgiában első helyen a dogma áll; a dogma szemléletéből származik a hálaadás, az imádás, a szemlélődés és a szeretet; ez az embert egészében alakítja olyanná, hogy amennyire a *mortalis infirmitas* engedi, minden erejével Isten parancsát teljesítse. Eljutunk így is az *éthos*hoz, de más úton, más logikával.

Kifejtés nélkül megemlítem még a liturgia két további egyensúlyi helyzetét: az értelemét, akaratét és érzelmét, továbbá a közösségét és egyénét.

Mindez azonban csak akkor igaz, ha a liturgia nem egy puszta, üres keret, melybe bármit behelyezhetünk. Ha a liturgia tartalmát a lelkész vagy a gyülekezet vagy annak egy csoportja határozza meg, akár ha legjobb szándékú igei mércéjével, akkor a fenti áldások elmaradnak. A liturgia kötöttsége és viszonylagos hagyományossága teszi lehetővé, hogy a liturgia objektív valóságként kínálja fel magát részvételre. Hogyan várjuk el, hogy megmentsen a naturalizmustól, ha mi magunk tehetjük naturalistává? Hogyan kerülje el a hamis antropocentrizmust, ha mi visszük azt belé? Hogyan legyen ment a vallási izmusok szolgátságától, ha valaki az izmusok kifejezési módjává alakíthatja? S folytathatnánk a szemlét tovább.

Az ősi norma szerint „*Lex credendi legem statuat supplicandi*”. A hit törvénye állít törvényt az imádságnak. De vissza is fordíthatjuk: az imádság szövege a hit törvényét őrzi. Sőt, ahogy egy teológus mondta: a nép nem azt hiszi, amit tanítanak neki, hanem amit imádkozik. A kötött szövegű imádságok, régi néven „sacramentariumok”, „agendák”, „collectariumok”: kétszeresen is hitforrások. Egyrészt a hit tartalmát megállapodott terminológiával és nyelven adják a hittanítónak, teológusnak, prédikátornak; egyúttal imádság gyanánt adják a hívő elé. A kettő találkozik, amikor a hittanító a hívő által jól ismert liturgikus szöveget szerény, a szöveg közelében lévő magyarázatával elmélyíti.

De legalább ennyire megtartó hatású a liturgia szokásaiban, tárgyaiban, szimbólumaiban, mozdulataiban, szerkezetében lévő tanítás. Mivel az ember nem csak agyból áll, a szeme, füle, térérzéke, rendérzéke által befogadott vallási tartalmak legalább úgy beépülnek lelki lényébe, mint az értelmi elemek.

Ehhez a folyamathoz viszont állandóság kell. Objektíve azért, hogy valóban ne múlt divatokat közvetítsen a liturgia, hanem örök tartalmakat, meghatározott formákban. Szubjektíve pedig azért, mert a másképpen ragadja meg az embert az, ami az időtlenség mély kútjából érkezik hozzá, mint amit szeme előtt kotyvasztanak össze.

Nem azt mondom ezzel, hogy a liturgiában nincsenek változások, vagy hogy az adott liturgián belül ne lehetnének változó elemek. A hagyományosság és változás történelmi viszonyáról külön előadásnak kellene szólni. Mindenesetre amikor Jánossy és mások a liturgikus megújulásról beszéltek, akkor mindig együtt a hagyomány előjogait követelték. A liturgia végső soron nem a pillanatnyiról, hanem az ember és a keresztyén örök témáiról beszél, s ezt semmiféle chronolatria nem homályosíthatja el.

Mint említettem, a liturgikus megújulás szorosan együtt járt a teológiai megújulással, mely a hit feloldása és átértelmezése ellenében a Biblia, a liturgia és a patrisztika biztonságos forrásaihoz visszatérve a természetfölöttire érzékenyebb, ősi hittanításra irányította a figyelmet, tudva, hogy az hatékonyabban tud életet fakasztani, mint múltó ideológiai újdonságok.

Együtt járt ez a megújulás az egyházzenevel is, mely a barokk és az újkor kisé effeminált lelkülete ellenében a múlt hagyomány felélesztésével új alapokat kívánt lerakni. Ez emlékeztet arra is, mennyire azonos ívű volt e mozgalom azokkal, melyek a világi zene- és szövegkultúrában fordultak a romantika ellen Verdi jelszavával: térjete vissza a régihez, ez igazi haladás lesz előrefelé.

Viharos századot zártunk le három évvel ezelőtt. Az események inkább a kétféle törekvés kiéleződő ellentétét, mintsem Jánossyék nemes céljainak teljesülését hozták. De minden nemzedéknek új esélye van megújulni és megújítani a felismert értékek által. Jánossy Lajos és a hozzá hasonló nagy személyiségek mindenesetre bátorítást adnak. *Exempla servorum Dei tamquam carbones vastatores.* Isten szolgálainak példája mint emésztő parázs tüzel minket.

Fabiny Tibor

A liturgikus megújulás úttörője, Jánossy Lajos

Hittudományi Egyetemünk Gyakorlati Tanszéke egykori professzorának életútjára, majd pedig tudományos munkássága jelentőségére emlékezünk születésének centenáriuma alkalmából. Méltó, hogy ezt megtegyük, mert méltatlanul feledésbe ment a tudós 47 éves korában derékba tört teológiai életműve.

Ismerjük meg tehát előbb curriculumát. A kemenesaljai evangélikus közép-nemességéből származó édesapa, *idősebb Jánossy Lajos* Révkomárom jeles papja és egyházmegyéje esperese volt. (Pontos ember lehetett, mert Túróczy Zoltán püspök káplán korában tőle tanulta meg, hogy minden levelet még aznap meg kell válaszolni.) Lajos fia is Komáromban született 1903. március 9-én, és ugyanott, a bencés gimnáziumban tett érettségét.